Етнократологічний словник

Інноваційний підручник

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

ЕТНОКРАТОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

За редакцією
О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого, Г. В. Щокіна

Київ 2007

ББК 60.54я2
Е88

Рецензенти: В. О. Храмов, д-р політ. наук, проф.
І. П. Бідзюра, д-р політ. наук
В. П. Горбатенко, д-р політ. наук, проф.

Редакційна колегія: О. В. Антонюк,
М. Ф. Головатий,
Г. В. Щокін

Авторський колектив

Антонюк О. В. — кандидат історичних і доктор політичних наук, професор
Бойко С. С. — доктор філософії у галузі політології
Бондар Ю. В. — доктор філософії у галузі політології
Ващенко К. О. — кандидат політичних наук, доцент
Волобуєв В. І. — кандидат філософських наук, доцент
Головатий М. Ф. — кандидат історичних і доктор політичних наук, професор
Деревінський В. Ф. — кандидат історичних наук
Мусієнко Г. І. — кандидат фізико-математичних наук, доцент
Сенченко М. І. — доктор технічних наук, професор
Черній А. М. — доктор філософських наук, професор
Щокін Г. В. — кандидат психологічних і доктор соціологічних наук, професор
Ятченко В. Ф. — доктор філософських наук, професор

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом (протокол № 1 від 31.01.07)

Етнократологічний словник: Енцикл.-довід. слов. / За ред. О. В. Антонюка, М. Ф. Головатого та Г. В. Щокіна. — К.: МАУП, 2007. — 576 с.

Е88

ISBN 978-966-608-777-8

Енциклопедичний словник містить найважливіші терміни, пов'язані з розкриттям малодосліджуваної й порівняно нової проблеми, що має визначальне теоретичне і практичне значення, — етнократії. Висвітлено теоретико-методологічні підходи щодо осмислення етнократичних тенденцій та визначено концептуальні засади аналізу феномена "етнократія"; розкрито та схарактеризовано її сутність, історичну практику етнократизму, генезис ідей стосовно цього явища; подано механізм формування міжнародного політико-правового поля протидії етнократичній політиці і практиці; показано форми, типи, методи етнократичного владарювання тощо.

Для політичних і громадських діячів, науковців, студентів вищих навчальних закладів, а також для всіх, хто цікавиться етнополітологічною проблематикою.

ББК 60.54я2

© О. В. Антонюк, М. Ф. Головатий, Г. В. Щокін та ін., 2007
© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

ISBN 978-966-608-777-8

ЕТНОКРАТОЛОГІЯ: теорія, наука, практика

Однією з найважливіших ознак сучасного світу є його етнічне різноманіття, багатокультурність, які принципово по-новому ставлять питання як існування щонайменшого етносу, так і розбудови національних держав, здійснення процесів етнічної самоідентифікації, формування атмосфери толерантності в міжетнічній взаємодії, збереження державного суверенітету та територіальної цілісності поліетнічних держав і т. ін.

Етнічне розмаїття світу є великим і неоціненним скарбом світової культури і цивілізації, збереження якого на початку XXI ст., коли позаду лишилися десятиліття трагічних явищ і подій життя сотень етносів, — постає як домінанта подальшого прогресивного розвитку людства взагалі.

Кінець XX ст. характеризувався великим загостренням етнополітики, етнополітичних процесів у багатьох країнах світу. Це — непоодинокі вияви етноциду, надмірне загострення етноцентризму, політизація етнічності тощо. Відтак увага до етнополітики, у її теоретичній розробці та практичній реалізації, об'єктивно зростає, посилюється, бо нині фактично виникає потреба зміни мислення щодо цієї проблематики взагалі.

Перелічені об'єктивні обставини з усією ґрунтовністю пояснюють закономірну появу останнім часом фактично нової галузі науки — етнократології. Науки, що досліджує складний і багатоаспектний феномен влади крізь призму не менш складних і суперечливих відносин між окремими етносами, які надто часто переслідують мету не лише власного розвитку, а й встановлення свого впливу, влади над іншими етносами.

За усього браку фундаментальних праць у цій галузі знань, все ж є певні підстави вести мову про те, що за роки, саме після розпаду колишнього СРСР, так званого соціалістичного табору й утворення нових самостійних, суверенних держав, проблеми етнополітики, етнократії стали вивчатися більш предметно, послідовно й ґрунтовно. Не є в цьому плані винятком і вітчизняна українська етнополітична наука. Так, в останні роки з'явилася низка цікавих монографічних, комплексних робіт, публікацій О. Антонюка, О. Бочковського, П. Гнатенка, Я. Грицака, Я. Дашкевича, Р. Іванченко, О. Картунова, В. Катигоренка, А. Кіссе, П. Кононенка, І. Кресіної, П. Кузика, Л. Лук'яненка, Л. Нагорної, М. Обушного, Д. Павличка, П. Пірен, М. Плав'юка, Ю. Римаренка, Г. Щокіна, В. Яременка та інших авторів — представників різних галузей знань — філософів, істориків, соціологів, політологів, етнологів тощо.

Останнім часом серед публікацій, що стали вельми помітними в етнократологічній науці, слід назвати такі праці: О. Антонюк "Основи етнополітики" (К.: МАУП, 2005); М. Пірен "Основи етнопсихології" (К., 1998); Г. Щокін "Сучасний український консерватизм" (К.: МАУП, 2006); П. Кононенко "Національна ідея, нація, націоналізм" (К.: МАУП, 2006); Л. Лук'яненко "Національна ідея і національна воля" (К.: МАУП, 2003); Р. Іванченко "Українська державницька ідея" (К.: КиМУ, 2004); А. Кіссе "Етнічний конфлікт: теорія і практика управління" (К.: Логос, 2006), П. Кузик "Націоналізм і шовінізм у міжнародних відносинах" (Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003) та ін. І все ж донині ком-

плексних праць, особливо довідкового, енциклопедичного, словникового характеру, присвячених проблемам етнократії, етнократології в Україні фактично немає. Зате кількість спрощених, описових популістсько-публіцистичних робіт, в яких нерідко висуваються необґрунтовані тези щодо захисту, пріоритету в існуванні окремих невеликих етносів, національних меншин, стає усе більше. До того ж у науковий обіг вводяться поняття і категорії, що лише ускладнюють чітку уяву про реальну наукову етнократологічну проблематику: український народ, політична нація, український загал та інші, оскільки вони методологічно були і залишаються чітко не визначеними, — скільки авторів, стільки й точок зору. Такий "науковий плюралізм" мало чим наближує нас до теоретичного, обґрунтованого розуміння сутності складних, багато в чому доленосних для України проблем, та й їх практичного розв'язання.

Перерахованими викликами часу, об'єктивними обставинами щодо наукової розробки означених проблем і керувалися автори цього словника, усвідомлюючи, що конструктивне творення і продуктивне розв'язання етнічної, національної політики можливе лише за умови максимально чіткого визначення категорій і понять даної політики, тобто кристалізації понятійно-термінологічного її апарату. Це зовсім не означає, що такі категорії і поняття є чимось сталим, однозначним, незаперечним, оскільки соціально-економічні, політичні, духовні процеси, що мають місце у світі, в Україні зокрема, вимагають від сучасної науки не менш динамічного розвитку та відповідного і своєчасного науково-методологічного обґрунтування складних етнічних процесів і явищ.

На характері і змісті словника істотно позначилося і те, що його автори — це вчені, які безпосередньо займаються дослідженнями теорії націй і національного питання, національних відносин і націоналізму, етносоціології, етнополітології, етнопсихології, теорії і практики функціонування громадянського суспільства тощо.

Питання етнічних, міжнаціональних відносин завжди були й залишаються надто актуальними понад усе для таких національних держав, якою є Україна. Століттями на її теренах та й поза межами йшла безкомпромісна, виснажлива боротьба за політичні права Української нації. Ця чисельна і унікальна нація довго була національною меншиною у складі великих імперій. Змінювався і нині певною мірою змінюється етнічно-політичний зміст таких наріжних понять, як український народ, українська нація, а відповідно з цим усе динамічнішою стає практична державна етнополітика. Оскільки етнічний ренесанс з часу проголошення незалежності України торкнувся як українського етносу, так і етнічних груп, що становлять майже 22 % населення України, то питання міжнаціональної злагоди, єдності, толерантності набувають і гостроти, і значення щодо їх практичного вирішення. Без загальної етнологічної культури громадян, одними лише зусиллями "зверху", тобто державною політикою, вирішити їх неможливо.

Основою етнокультури є етнічна ідентифікація, як складний процес ототожнення себе з групою осіб певної національності. І якщо хтось не хоче, боїться або соромиться цього ототожнення — то це зовсім не означає, що велика етнічна громада не може поставити питання прямо: хто в домі господар? І відповідно з цим будувати державну політику.

Пізнати сутність будь-якого народу можна тільки тоді, коли є усвідомлення, розуміння багатьох висхідних понять, таких як етнос, нація, культура, рід, родина, суспільство. Глибоко досліджуючи особливості цих понять стосовно українства, нині відомий співвітчизник Ю. Липа вивів головні ознаки і риси українського характеру, а саме: еллінськість українців — найяскравішу зовнішню прикмету характеру їхньої раси, готизм та ін. До Ю. Липи таких характеристик українства, власне, не існувало взагалі, як і не брався до уваги той самий еллінський характер Запорозької Січі, яку Ю. Липа називає "найцікавішою расовою асоціацією українців".

Як і десятиліття, століття тому, нині шукаємо відповідь на сакраментальне питання — що є справді "українська душа", якою мірою вона пов'язана зі світом, що йменується Україною. Так, Ю. Липа доводив, що для українця завжди

“центральним пунктом світу є Україна, українські люди й українські землі”. Це справді не формальна річ для духовності, коли саме “свій край світу визначається за середину світу”. Врешті, це і є усвідомлення власної як індивідуальної (фізичної і духовної), так і національної довершеності, досконалості. До того ж українці завжди відчували свій власний світ як певне мірило, як зразок для інших світів, що блискуче пояснює витоки і зміст нашої національної гордості і самоповаги. Саме самоповаги, а не шовінізму чи якоїсь ксенофобії. У Ю. Липи таке самовідчуття йменується як “відчуття серединності власної раси”, тобто її значущості й далеко не другорядності.

Для потужного розвитку, поступу нації, їй конче потрібна єдність, зорганізованість. Наші великі попередники — М. Міхновський, В. Липинський, Д. Донцов та інші наголошували на тому, що в основі такої зорганізованості знаходиться саме духовність нації. І не просто духовність, як система цінностей, а скристалізованість основних ідей буття конкретної нації. У свою чергу, щоб скристалізувати ті ідеї, потрібно глибоко відчути свою Батьківщину як цілісність. Чи не тому не вдалося сповна обстояти власну державу як із середини, так і назовні, — у світовому обширі, що за роки новітнього державотворення не спромоглися осягнути і відчути себе конче як цілісність? Йдеться про стан українства на всіх світових обширах, а не тільки у власній домівці. Страждаємо від безбатченків як в Україні, так і манкуртів — пристосуванців, що полишили Україну та подалися до іншого притулля. Чудово і вельми промовисто висловився з цього приводу народний депутат України Тарас Чорновіл, який зазначив: “І минула, і нинішня влада не хочуть розуміти елементарне. Головна мета України — це не вступ до СОТ, НАТО, ЄС чи ще якогось наддержавного об’єднання — головним є захист і задоволення внутрішніх потреб. Решта — засоби досягнення” (Персонал. — 2006. — № 44(195)).

Справді, для будь-якого народу держава — це одна із форм збереження національної ідентичності, гарант реалізації генетично закладених талантів. Причина кількасотлітньої трагедії українського народу не в частих навалах чужинських армій, а у відсутності віри у власні сили. На думку Т. Чорновола, головними критеріями нинішнього державного будівництва мають бути домінанта власного та впевненість громадян у спроможності влади захистити національні інтереси (Там само).

У новітній Україні маємо не лише труднощі з етнічною ідентифікацією, а й економічним, лінгвістичним та духовним етноцидом, без наукового аналізу яких зберегти національну державу вкрай важко.

Проголошення державності, прийняття Конституції, основних законодавчих актів, визнання як аксіоми основних зовнішніх атрибутів національної держави — герба, прапора, гімну, грошової одиниці тощо — це лише основи, передумови етнічної самоідентифікації. Без питання про власність на землю (кому вона належить), така самоідентифікація залишається мріяною, гіпотетичною і фактично нереальною.

Власність — це не лише приватизовані чи націоналізовані некорінним, нетитульним етносом України підприємства та установи (погляньмо, хто у нас мільйонери та мільярдери), це передусім природні багатства: земля, родовища, водойми, енергетичні ресурси. Оскільки перерозподіл власності йде від малого до великого, то спочатку відбувається мала приватизація, потім — усе, що стосується матеріальних засад життя держави, енергоресурсів, енергоносіїв і землі. На сучасному етапі, в умовах формування ринкових відносин в Україні, впритул постало питання, кому належатиме найбільше багатство народу — земля. Надій на те, що її матиме український народ-трудівник, який жив на цій землі й одвіку нею годувався, майже немає, а ось торгівля землею поза всілякими законами фактично вже відбувається, і титульний етнос держави — Український народ — до цього процесу не має жодного відношення. То яка ж це етнічна ідентифікація?

Український етнос вистояв й уцілів у його міцній основі на власній землі впродовж багатьох століть попри неодноразові спроби його знищення. Знищення не тільки фізичного, а й через численні етнічні дисперсизації, тобто відокрем-

лення від первинного етносу порівняно невеликих етнічних груп і розселення їх на позаетнічних територіях. Українство вистояло і в процесі примусових міграцій — головним чином переселення із Заходу на Схід і Південь України, на Кубань, до Сибіру, в Казахстан тощо. Звісно, ці процеси не були безболісними, їх негативні наслідки маємо і в сучасному житті українського соціуму. Однак донині відірвати українство від власної землі нікому не вдавалося. Дбаймо, щоб тепер цю землю у нас не відібрали, бо це єдине, що ми можемо залишити у спадок своїм дітям, прийдешнім поколінням.

Економічний етноцид — це демографічна ситуація, яку називають також катастрофою, оскільки всі демографічні розрахунки щодо населення України в найближчі десять років невтішні. Вони різняться хіба що прогнозованою кількістю населення, яке в середньому до 2017 р. має зменшитися на 17 млн (Толстоухов А. // Сегодня. — 2006. — 7 окт.). Такі самі цифри наводить й Інститут демографічних та соціальних досліджень НАН України. Основні причини демографічної кризи — висока смертність і низька народжуваність, що є наслідком низького рівня життя, а в комплексі — відсутністю серйозним чином продуманої, цілеспрямованої соціальної політики.

Чому демографічна криза — це прискорення етноциду. Тому, що національна держава ніколи не стане національною, доки корінний етнос не переважатиме кількісно інші народи і не почнеться його стабільний приріст, зокрема, зростання продуктивності праці, економіки, збільшення валового внутрішнього продукту. Інші ж етноси й невеликі етнічні меншини фактично мають зливатися, співпрацювати з титульним етносом в інтересах національної держави, звісно, не втрачаючи власної самобутності.

Не менш загрозливим для долі України є лінгвістичний етноцид, де центральним постає мовне питання. Українська мова не лише одна із найдавніших, вона входить до першої двадцятки найпоширеніших і найбагатших за словниковим складом мов світу. Проголосити українську мову державною — це півсправи, треба її по-справжньому зробити державною.

Хто і в який спосіб має забезпечити статус української мови як основної засади національної державності? Іван Франко вважав, що на сторожі рідної мови стоять: власна школа, власна церква, власна преса.

Посилаючись на те, що поряд з українцями, відсоток другої національності (росіян) становить 17 % та те, що 15 % українців ніби-то вважають рідною російську мову, а загалом російськомовне населення України становить майже 15 млн, або 30 % від усього населення в республіці, окремі "науковці-патріоти" активно втискують у громадську думку не що інше, як наявність, мовляв, в Україні бікультурної ситуації, за якої українській етнокультурній групі справді певною мірою протистоять інші національні меншини, які здебільшого володіють і користуються, головним чином, російською мовою (від 50 до 80 %). Якщо ж це справді так, і українська мова є державною, то куди логічніше ставити питання про те, щоб інші етноси, меншини, насамперед російська, оволоділи українською — мовою етносу, який утворив національну державу зі своєю історичною назвою. Врешті, це обов'язкове правило, що діє у всіх національних державах.

Нагадаємо, що все загрозливішим для українства стає духовний етноцид. Усі, хто боїться справжньої ідентифікації українства, налягають, головним чином, на мовному та територіальному питаннях. Це в політиці два основних аспекти спекуляцій, розпалювання суперечностей і непорозумінь. Тому не слід забувати, що українство, як велику спільність людей вирізняють і висувають на домінуючі позиції в національній державі набагато вагоміші аргументи. Це спорідненість за історичним походженням (етногенезом), рисами матеріальної і духовної культури, звичаями, традиціями тощо. Саме завдяки цьому українство хоча в багатьох випадках і полишало свою етноойкумену, однак не поривало зв'язків із Батьківщиною не так у територіальному її визначенні, як у духовно-моральному. Тож для нинішнього українства чи не найпринциповішими є ті серйозні трансформації, які відбулися останнім часом у духовній сфері і пов'язані із суспільною мораллю. За рік до своєї смерті відомий учений — лікар, літератор, громадський діяч М. Амосов писав: "Дуже важливим є падіння мо-

ралі. Вона і за Рад (колишній СРСР. — М. Г.) не була високою, оскільки не вірили в Бога, та все ж люди відчували відповідальність перед товаришами по роботі, суспільством, навіть перед батьківщиною. Тепер ідеологія змінилася. Кажуть: в основі — особистість, а колектив і ідеї — дріб'язок. Це означає — роби, що хочеш, хапай, де можна... Культ тваринного егоїзму. Хоча багато оголосили, що повірили в Бога, поки що це тільки декларації, а не гальма поведінки". Влучне спостереження.

Нині чи ненагальнішою є проблема етнічної самоідентифікації українців як в Україні, так і поза її межами. Без ототожнення кожного українця з певною (саме українською) етнічною групою, українське суспільство ніколи не стане цілісним, єдиним соціальним організмом. Внутрішня потреба такої самоідентифікації можлива лише за умови, коли до цього спонукає суспільство, держава. Саме держава має створити належні умови для безперервного, послідовного розвитку етносу, що будує власну державу, та згуртування навколо нього інших етносів, які такої державності на території певної країни об'єктивно не мали і не мають можливості її створити. Такі етноси, як невеликі етнічні меншини, можуть продуктивно існувати лише за умови максимального сприяння утворенню держави титульним етносом. Це і має бути висхідним принципом формування та реалізації національної політики у новітній Україні.

Щоб максимально сприяти етнічній ідентифікації українців, потрібно не просто дбати про їхні знання, усвідомлення власної історії, мови, культури, традицій — кожен із нас, особливо молоді люди, повинен мати відповідну етнічну свідомість, без якої немає цілісного етносу. Звісно, сформувати таку свідомість в українства на тлі мовної невизначеності і численних політичних спекуляцій на цьому ґрунті, окупації засобів масової інформації неукраїнськими силами і етносами — утопія.

Наприкінці розвідки про питання етнічної самоідентифікації українства об'єктивно постає риторичне і сакраментальне питання: що робити? А справді, що робити великій, давній і унікальній нації на сімнадцятому році свого національного державного становлення, коли, власне, ще немає ні Української влади, ні Української держави. На це питання добре відповів справжній Українець Іван Багряний, століття якого недавно відзначали і в МАУП у формі круглого столу за участю видатних українських літераторів, публіцистів, громадських діячів — Василя Яременка, Валерія Шевчука, Олександра Шугая, Миколи Шудрі, Галини Сагач, Валерія Кунова та ін. Він писав: "Щоб здобути незалежність великій чисельно нації, треба, щоб вона того хотіла і треба, щоб за ту незалежність боролися не маленькі політичні гуртки, а великі мільйони народу, нації, свідомої себе й своїх національних інтересів. Але якщо такої нації нема, якщо вона обернена в "дике поле", має мертву національну душу, то перед таким фактом треба б тільки повіситися..." Песимістично? Значною мірою так. Однак у І. Багряного є й такі слова: "І тоді, коли визвольна боротьба українського народу закінчиться тріумфом, — а вона таки закінчиться тріумфом, бо ми здібні об'єднуватися проти наступу ворога в суцільний національний фронт, — тоді ми самі, ті з нас, хто лишиться живий після великих майбутніх боїв з гордістю згадаємо ці скорпіонячі роки біди й поневірянь, в яких ми все-таки не зломилися". Дожити б до того часу. А треба.

При підготовці словника не можна було оминути і ті серйозні етнічні трагедії, що спіткали багато етносів, у тому числі й український. Для національної свідомості сьогодення важливим є не лише соціальна пам'ять етносу, а й те, як нові, наступні покоління поціновують такі трагедії. В Україні, зокрема, величезні трагедії титульного етносу нині також є предметом блюзнірських спекуляцій, спотворень, перекручень. Чого варті, скажімо, політичні викрутаси сучасних "комуністів" навколо голодомору 1932–1933 рр. Здавалось би ніяких доказів давно не треба, а лише однозначно визнати, та, головне, — усвідомити беззастережно, що то був спланований і здійснений юдео-більшовицькою владою геноцид проти української нації з метою її винищення. Однак комуністи цього не просто не визнають. Член ЦК КПУ, народний депутат України III і IV скликань О. Бондарчук пише: "Компартія України наголошує, що в

1932–1933 рр. ніякого голодомору в Україні не було. Був голод... Причиною, що привела до голоду, було шалене опертя куркулів політиці радянського уряду: куркулі і заможні селяни ховали і гноїли свій хліб, чинячи диверсії — підпалювали колгоспні зерносховища, ламали сільськогосподарський реманент, труїли коней, здійснювали інші злочини, в тому числі й вбивства голів колгоспів. Якщо хто і влаштував голодомор селян, то це куркулі" (Столичные новости. — 2006. — № 42. — 31 окт. — 6 нояб.). Щодо міжнародного визнання голодомору, то цей "комуністичний діяч" вважає, що таке визнання "підводить базу під первинну ідею буржуазних націоналістів побудувати незалежну Україну на націоналістичних, антимосковських цінностях" (Там само).

Щоб найточніше зрозуміти методологічні засади цього словника, ключовим є поняття "етнократія", завдяки якому можна цілісно усвідомити його зміст і сутність, знайомлячись з іншими поняттями.

У первинному значенні етнократія, як і демократія — це влада народу, племені. Найтонша відмінність між ними полягає в тому, що демократія розумілась як влада натовпу (Платон), всього народу, а етнократія із самого початку появи і як явище, і як термін, претендувала на врахування певних племінних відмінностей, особовостей, що відділяли її від інших племен.

Етнократичні проблеми упродовж тривалого часу (до Нового і Новітнього часів) аналізувалися й пояснювалися досить невиразно, разом з іншими проблемами. Навіть нині, за підсумками розвитку соціальних, політичних наук у XX — на початку XXI ст., термін "етнократія" має вельми вузьке використання, коли йдеться про етнічні моменти політики, влади тощо.

Після розпаду СРСР, колишньої соціалістичної системи, етнічні аспекти політичної влади стали активніше виявлятися в політичному житті, а відтак посилилося і їх наукове обґрунтування та пояснення.

Сутність і зміст етнократії нині найчастіше пояснюють як:

а) владу, панування еліти будь-якого етносу (нації) над іншими народами;

б) моноетнічну політичну владу, мета якої — створення етнічно "чистих" територій, як найкращого засобу просування народів до "демократії";

в) домінування колективних інтересів і прав певного етносу над інтересами і виявами окремої особистості.

Не вдаючись до глибшого розкриття сутності трьох викладених концептуальних підходів, наголосимо на тому, що у своєрідному "чистому" вигляді ні в теорії, ні в практиці суспільного буття етнократія не існувала і не може існувати хоча б за тієї загальновідомої обставини, що у світі взагалі немає етнічно однорідних держав. І все ж можна погодитися з точкою зору російського вченого-політолога В. Халіпова, який стверджує, що "етнократія — це влада тієї чи іншої етнічної групи над іншими етносами (плем'ям, народністю, нацією)" (Власть: Кратологический слов. — М.: Республика, 1997. — С. 408). При цьому можна погодитися і з думкою Ж. Тощенко, що треба вести мову не лише про формальне домінування однієї етнічної групи над іншою, а й про виправдання (ідеологічне і політичне) такого домінування. Зі свого боку додамо, що найістотніше значення має історико-гносеологічне домінування етносу, а не формальне ідеологічне чи політичне пояснення такого домінування. При цьому не слід вбачати у домінуванні виключно утиск, обмеження інших народів, етносів, етнічних груп, їхню асиміляцію чи витіснення. У сучасних умовах життя етносів, питання їхньої етнократії постає принципово в іншому плані. Одна справа, необґрунтовані, необмежені зазіхання на владу в поліетнічних державах окремого, невеликого етносу, що найчастіше спричиняє міжнаціональні загострення, конфлікти і зовсім інша — етнократія безпосередня, природна, історично зумовлена того етносу, що створив державу на власній історичній території. У будь-якому разі, така етнократія починається з відповіді на питання "хто і як керує?", якою мірою бере участь у керівництві державою найперше титульний етнос.

Перевага і відповідальність титульного етносу за стан справ у державі — об'єктивна потреба і процес, який необхідно закріпити на законодавчому рівні його переваг у політичному житті шляхом референдумів, через виборчий процес, висунення національних політичних лідерів, формування етнополітичних

корпоративних груп і забезпечення переважаючої присутності у виконавчих і законодавчих органах влади. Зрозуміло, що одночасно предметом національних інтересів домінуючої етнічної групи має бути усе, аби етнократія не була продуктом і інструментом політичного екстремізму, щоб етнічні інтереси жодного етносу не гіпертрофувалися, не применшувалися й не принижувалися.

Загалом людство пізнає три основних інтегративних форми, в яких можливе відповідне співіснування, взаємодія (за О. Кара-Мурзою). Першою формою є етнократія — принцип "кровної", етнічної кревності. Другою — імперія — принцип універсального, надетнічного "підданства". Третя форма — "нація", яка існує завдяки громадянсько-територіальному принципу. Вважається, що нація від імперії відрізняється тим, що в ній існує взаємозалежність "кожного від кожного", через взаємозв'язок усіх автономних і приватних справ, а імперія об'єднує людей "службою собі" ("государевому ділу").

Згадані форми, зрозуміло, не існують у якомусь "чистому" ідеальному вигляді. Це скоріше філософські концепти і їх виокремлення потрібне хіба-що для того, щоб стверджувати, що є фактично два шляхи формування національних держав: перший, коли громадянське суспільство, образно кажучи, "наймає" державу для власних потреб, самореалізації, а другий, коли громадянське суспільство визріває під крилом авторитарної держави, оскільки держава взагалі, як інструмент реалізації базового інтегративного принципу ("крові", "підданства", "громадянства") існує і в етнократіях, і в імперіях, і в націях.

Так чи інакше, але "етнократія", "імперія", "нація" були й залишаються різними механізмами соціальної адаптації людей, груп, суспільства загалом до світу, що потужно і динамічно змінюється, розвивається.

Словник містить поняття, що торкаються: теорії націй і національного питання; національних відносин і націоналізму; етнополітики і міжнаціонального спілкування. Відтак етнократологію подано як об'ємну міждисциплінарну сферу знань, до якої мають безпосереднє відношення філософи, соціологи, політологи, психологи, правознавці, спеціалісти інших галузей знань, але насамперед етнологи, завдання яких — теоретично-методологічне та правознавче вивчення етнонаціональної політики. Такий підхід до підготовки словника, його укладання зумовлений потребою дати читачеві, користувачу цілісне уявлення про етнополітику, як складний, багатоаспектний політичний, соціальний, духовний феномен.

Оскільки цей словник, головним чином, має дати певною мірою цілісне, якомога об'ємніше уявлення про етнополітику загалом, її різновиди, складові та механізм здійснення, варто акцентувати увагу на наступному. У вітчизняній літературі, та й переважно в літературі країн пострадянського простору, виокремлюють два методологічних підходи щодо поняття етнополітика. Одні автори єдиним суб'єктом етнополітики вважають державу, і апелюють виключно до неї у розв'язанні проблем етносів. Інші вважають, що суб'єктів такої політики є значно більше. Скоріше за все треба брати до уваги, що етнополітика справді є одним з найважливіших напрямів у діяльності держави, завдання якої полягає в умінні скоординувати таку політику за активної і продуктивної діяльності усіх її суб'єктів. Відтак етнополітика, як сфера суспільних відносин (автори словника намагалися це довести), є сукупністю міжнаціональних відносин стосовно реалізації етнічних інтересів громадян, їхніх груп, вузловими точками якої є держава та інші інституції, які так чи інакше обстоюють інтереси етнічних спільнот.

Щоб детальніше представити державну етнополітику, зокрема в Україні, упорядники словника подали в ньому не лише основні нормативно-правові акти з цих питань, а й центральних, місцевих органів влади, громадських утворень та інше, що мають пряме відношення до практичного розв'язання такої політики. Оскільки у розв'язанні етнополітичних процесів у власній державі, істотне значення мають і її міжнародні аспекти, зокрема діяльність міжнародних організацій, об'єднань, окремих авторитетних громадських організацій певних країн, у словнику вміщено і матеріали, що торкаються цього боку проблем.

У концептуальному контексті словника принципового значення набуває і та обставина, що міжнародна і вітчизняна (українська) практика правового захис-

ту та обстоювання засад етносів, національних меншин розвивається за наявності певних діалектичних суперечностей, а також суперечностей між прихильниками індивідуальних прав людини і колективних. При цьому знаходження "золотої середини" сприяло б тому, що, з одного боку, всі етноси, національні меншини рівно співіснували б, не асимілюючись, а, з іншого, забезпечувалися б права корінних, титульних етносів (націй), які одвічно живуть на певній території, утворюють, розбудовують національну державу.

За рахунок вміщених у словнику матеріалів, пов'язаних із законодавством, його вітчизняною еволюцією та відповідно до міжнародного права, автори намагалися дати уяву про законодавче регулювання, впорядкування етнічних процесів, недопущення надмірної і необґрунтованої політизації етнонаціонального життя, врешті, — вдосконалення етнополітичного менеджменту безпосередньо з боку державної влади, владних структур, забезпечення міжнаціонального миру і злагоди.

Матеріал словника, як зазначалося, має дати користувачеві певне загальне уявлення про етнократію у її сучасному стані, можливостях вияву та реалізації. Це — питання принципового характеру, оскільки етнократія, як влада одного етносу, з одного боку, є ніби-то анахронізмом, а з іншого, навіть надто поширена етнокультурна адаптація ніколи не стирає повністю відмінності між етносами, не робить населення певної території, а понад усе держави, максимально гомогенним. У будь-якій спільноті її невелика етнічна частка намагається зберігати власну, насамперед культурну, особливість, ідентичність. Хоча явище етнократії дедалі більше стає анахронізмом, нині все ж існують етнократичні клани, які орієнтуються на певні національно-етнічні символи, традиції, намагаючись зберегти їх в економіці, політиці, культурному житті. Це особливо помітно проглядається в поліетнічних державах, у кризових ситуаціях, у процесі міжетнічних конфліктів, коли на місцевому, регіональному рівнях влада переходить до конкретних етнократичних сил, а пріоритет етнічного необмежено висувається перед демократією. Тобто етнократія фактично перетворюється в національно обмежену бюрократію, а то й взагалі в тиранію.

У зв'язку з означеним, варто наголосити на тому, що головними умовами виникнення й існування етнократії в колишньому СРСР були силові методи, коли тоталітарний режим елементарно ігнорував національні інтереси, свавільно визначаючи кордони між республіками, здійснюючи русифікаторську мовну політику, проголошуючи домінуючу, керівну роль російської нації. Наслідки такої політики боляче відчуваємо і в новітній Україні, там, де намагаються ділити народ на "наших" і "не наших" — за мовою, територією, культурою тощо.

Закони України мають забезпечувати абсолютну рівність усіх громадян незалежно від їхнього походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, освіти, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, роду і характеру занять, місця проживання та інших характеристик, ознак і обставин. Відтак юридично етнократія неможлива. Водночас у поліетнічних суспільствах має місце інтенсивний процес етнокультурної адаптації, в ході якої деякі етнічні групи, боячись асиміляції, більше дбають не про входження у спільне "Ми", а про культурну ізоляцію, яка в кінцевому випадку веде до виокремлення, спричиняє культурну дезадаптацію, а іноді й призводить до міжетнічних конфліктів.

Етнократичні проблеми в останні два десятиліття гостро виявилися у пострадянських країнах і певною мірою в Україні за багатьох обставин. Слід зауважити, що центральною, об'єднувальною був той культурний шок, який по-різному, але пережили усі нові держави на так званому пострадянському просторі. Такий шок мав об'єктивне місце за умови перетину, а не співіснування трьох основних культуротворчих, духовних векторів: перший — пов'язаний з новою системою цінностей, що й донині потужно імпортуються з країн західної цивілізації разом з ринковими економічними відносинами та інвестиційними зв'язками між Сходом і Заходом; другий — пов'язаний зі старою (радянською) системою цінностей та відповідними поведінковими стереотипами, які істотно діють у масовій свідомості; третій — цінності традиційної національної культури, які за різних обставин багато в чому були втрачені.